

34. szimpózium

Köztér és közösség: Városantropológiai megközelítések a szocialista városok vizsgálatában

Szervezés: Dobák Judit

Tudományterület: kulturális antropológia

A MAGYAR VÁROSKUTATÁS LEHETŐSÉGEI: SZOCIALISTA VÁROSOK, TERVEZETT TEREK, MINDENNAPI HASZNÁLAT

Dobák Judit

Miskolci Egyetem

A magyarországi szocialista városok kutatása különösen alkalmas arra, hogy a tervezett városi tér és annak mindennapi használata közötti kapcsolatot vizsgáljuk. Ezekben a városokban a városszerkezet, a közterek rendszere, az egyes funkciók elhelyezése erőteljes tervezői szándék eredményeként jött létre. A megépült és használatba vett város azonban már sohasem teljesen azonos a tervezett várossal: a lakók saját gyakorlataikkal, útvonalaikkal, találkozási helyeikkel és a terekhez kapcsolódó jelentéseikkel folyamatosan alakítják azt.

A 2023 óta folyó kutatásban Kazincbarcika, Tiszaújváros és a miskolci Avas-dél lakótelep példáján vizsgáljuk ezeket a folyamatokat. A több kutató együttműködésében végzett munka során kérdőíves vizsgálatokat és interjúkat készítettünk, vizuális dokumentációt végeztünk, illetve a vizuális antropológia módszereit alkalmaztuk. Az előadás ennek a közös kutatásnak az egyik részeredményét mutatja be.

Elsősorban az érdekel bennünket, hogy mi történik a megtervezett térrel akkor, amikor használni kezdik. Hogyan veszik birtokba a lakók a számukra létrehozott tereket? Milyen informális használati módok, találkozási pontok és útvonalak jönnek létre, és hogyan változnak ezek az évtizedek során? A három kutatási terep összevetése arra is lehetőséget ad, hogy ne kizárólag a szocialista város történeti modelljéről beszéljünk, hanem arról is, mi maradt meg ebből a térszerkezetből, és hogyan élnek benne ma az emberek.

A szocialista város ebben a megközelítésben nem lezárt történeti örökség. A tervezés eredeti elképzelései, az egymást követő generációk térhasználati gyakorlatai és a jelen városi tapasztalatai egymásra rétegződve vannak jelen. Éppen ezért ezeknek a városoknak a vizsgálata a magyarságtudomány számára is fontos lehet: a 20. századi magyar modernizáció, az államszocialista társadalom- és téralakítás, valamint

mindezek máig érzékelhető következményei a hétköznapi városi térhasználaton keresztül is megközelíthetők. A város ebben az értelemben nem pusztán a kutatás helyszíne, hanem maga is forrás a közelmúlt és a jelen magyar társadalmának megértéséhez.

KÖZÖSSÉG ÉS EGYÜTTÉLÉS A LAKÓTELEPEN. MISKOLC-AVASI LAKÓTELEP KÉPE A SAJTÓBAN ÉS A KÖZBESZÉDBEN

Molnár Ágnes

Miskolci Egyetem

Jelen előadásomban elsősorban a korabeli sajtó cikkei alapján mutatom be egy nem-szervesen kialakult, hanem mérnökiileg megtervezett településrész lakosságának problémáit, azonkívül a közelmúltban végzett terepbejárások tapasztalataira, valamint ez ott elkészített interjúkra támaszkodom.

A szocialista iparosodás és modernizáció folyamatai vezettek el a modern, magas panelépületekből felhúzott, tömegek lakhatására megoldást kínáló lakótelepeket. A miskolci Avas-Dél ennek ékes példáját kínálja. A nehézipar felfutása szükségessé tette a munkások és családjaik helybéli lakhatásának olcsó és gyors megoldását. A házgári technológiával készült, egy közepes város méreteivel vetekedő lakótelepre az eredeti származási helyét és végzettségét tekintve meglehetősen heterogén népesség költözött be az 1970-80-as években. A zömében fiatal családok, a betanított munkástól a mérnöki és a felsővezetőiig tartó spektrumon elhelyezkedő dolgozók kénytelenek voltak egy teljesen új életformával megbarátkozni. A komfortos, világos, száraz panellakás sokak számára modernizációs előrelépést jelentett, másrészt viszont számos hátránnyal is szembe kellett nézniük. A korabeli sajtó számtalan cikket, közleményt szentelt a lakótelepi problémák bemutatásának. Eredeti társadalmi közegükből kikerülve az itt lakók közül sokan az elmagányosodással, elidegenedéssel néztek szembe. Másrészt a kezdeti infrastrukturális hiányokat (kevés üzlet, kevés tanintézmény, zöld felületek hiánya) évek-évtizedek alatt sikerült csak többé-kevésbé pótolni.

Optimális esetben az egyes lakótömbök lakói önszerveződő közösséggé váltak, amelyre van példa úgy a szocialista, mint a posztoszocialista korszakból. A lakosság azonban a társadalmi-politikai-gazdasági változások hatására folyamatosan cserélődik, a közösségformálódás témája újból és újból felvetődik, mint ahogy a közterek használatának, „belakásának” kérdései is.

TEREK, ÉLETTEREK A TERVEZŐASZTALON. „NAGYMISKOLC” ELSŐ VÁROSRENDEZÉSI TERVEI

Hajdú Ildikó

Herman Ottó Múzeum

A második világháborút követően új földrajzi, társadalmi és legfőképp politikai kontextusba helyezett Miskolc elindult a Nagymiskolccá formálódás útján. 1945-ben, majd 1950-ben törvénymódosításokon és határozatokon keresztül a környező településekkel összevonva egyetlen nagy, ipari központként fogalmazták meg a város jövőjét. Miskolc városépítészeti terveinek elkészítésében a politikai változások határozottan testet öltöttek, és a szocializmus politikai ideológiái annak minden folyamatát determinálták, mint ahogy az a társadalom teljes szegmensét is érintette. 1951-re elkészült „Nagymiskolc tervezési programvázlata”, immár az összes települést magában foglalva és az épülő műegyetemi területeket is kijelölve, majd 1954-ben Wagner Ottó, végül 1955-ben Valentiny Károly városrendezési terve. Az előadás ezen dokumentumok tükrében mutatja be azokat a koncepciókat, amelyek első alkalommal tettek kísérletet az eltérő társadalmi, gazdasági szerkezettel rendelkező egykor önálló települések integrációjára, miközben kijelölték azokat a téregységeket, ahol az ipar, kereskedelem, kultúra intézményei és a lakóterületek elhelyezésre kerültek, az infrastruktúra dinamikus fejlesztésével együtt.

TÁRSADALOM ÉS SZÓBELISÉG: AZ EGYETEMI RÁDIÓ MINT A SZOCIALISTA VÁROS EGYIK KÖZTERE

Faragó László

Miskolci Egyetem

A Miskolci Egyetem egykori rádióstúdióját, a szerkesztőség által csaknem ötven év alatt készített adásokat külön-külön és együtt is szocialista város, Miskolc egyik közösségi terének tekintem, és azt vizsgálom, hogy a szóbeliség hogyan alakította a Dudujka-völgy mikrotársadalmát. Kérdés az is, hogy a rádióműsorokban artikulálódott narratív emlékezet hogy járult hozzá a Campus kulturális evolúciójához. Sajátos közösségi térként beszélhetünk a 85 hektáros területéről, ahol a Nehézipari Műszaki Egyetem, majd a Miskolci Campus felépült. Ahol az egyetemisták spontán vagy valamilyen rituáléhoz kötve találkoznak és a csoport tagjai között diskurzus alakul ki. Közösségi tér tehát, ahol a bennünket körülvevő érintésnyire vagy szótávolságra lévő fizika környezet és a térben helyet foglaló aktív szereplő emberek folyamatosan formálnak bennünket, strukturálják, befolyásolják gondolkodásmódunkat, vagyis hatással vannak ránk, ahol a mentális közérzetünk, tudati orientációink alakulása merőben összefügg a bennünket körülvevő struktúrával. A stúdió az egyetemi önképzés és közösségi munka egyik példaértékű terepe volt. Tekinthejtük

identitásformálónak és a magyar nyelv műhelyének is. Volt aki „átkozott sípládának, ordító doboznak” nevezte a kollégiumi folyón majd a szobákban elhelyezett hangszórókat, de vitathatatlanul az egyetemi köztér része volt, ráadásul politikai jóváhagyással. Az adások nem a miskolciaknak szóltak, nem a város lakosságának készültek. Ugyanakkor Miskolc és az Egyetemváros elválaszthatatlan egymástól vagyis a megyeszékhely egyik közösségi tere formálódott itt. Az egyetemi rádióról való gondolkodást az inspirálta, hogy az egykori stúdiósok 2026-ban egy emléktáblát állítottak a stúdiónak a IV-es kollégium bejáratánál. Itt, a 19-es szobában működött a szerkesztőség. Ezzel egyidőben megkaptam a stúdióhoz köthető digitális archívumot, amely rövidesen elérhető lesz az egyetemi könyvtárban. A kutatás az archívumban felelhető történeti anyagon, szövegeken, videófelvevételeken és hangzó emlékeken alapszik.

A LAKÓTELEP MINT SZÍNPAD: KÖZTÉRHASZNÁLAT ÉS MINDENNAPI ÉLET KELET-EURÓPAI SOROZATOKBAN

R. Nagy József

Miskolci Egyetem

Az előadás a lakótelepek televíziós sorozatokban megjelenő reprezentációit vizsgálja kelet-európai kontextusban. A kutatás középpontjában a volt szocialista országok sorozatkultúrája áll, kiegészítve néhány nyugat-európai példával. A lakótelep mint sajátos társadalmi és épített környezet a televíziós fikciókban nem pusztán helyszínként, hanem jelentéshordozó kulturális konstrukcióként jelenik meg, amely különböző történeti korszakokban eltérő ideológiai és társadalmi tartalmakkal telítődik. Az elemzés egyrészt a rendszerváltoztatás előtti időszak sorozatait vizsgálja, amelyekben a lakótelep gyakran a modernizáció, a társadalmi mobilitás és a szocialista életforma szimbólumaként jelenik meg. Másrészt foglalkozik a rendszerváltoztatást követő alkotásokkal is, amelyekben a korábbi optimista narratívákat sok esetben az identitáskeresés, a társadalmi különbségek, a perifériára szorulás vagy éppen a közösségi kapcsolatok átalakulásának témái váltják fel. Az előadás sorra veszi a szocialista közteret csupán díszletként használó blődli komédiákat is, amelyek a szórakoztatáson túl erős társadalomkritikaként is felfoghatók. A vizsgálat kitér a lakótelepi környezet vizuális kódjaira, a visszatérő karaktertípusokra, valamint arra, hogy a különböző televíziós műfajok miként alakítják és közvetítik a lakótelepekhez kapcsolódó kollektív képzeteket. Az előadás célja annak feltárása, hogy a televíziós sorozatok hogyan járulnak hozzá a lakótelep társadalmi képének, kulturális mítoszainak és változó ideológiai értelmezési kereteinek.

HIVATALOS KÉP ÉS MEGÉLT TAPASZTALAT: A SZOCIALISTA ÚJVÁROS A MAGYAR MOZIBAN

Bognár László

Miskolci Egyetem

Az előadás hipotézise szerint a szocialista telepítésű városok magyar filmes reprezentációja két eltérő, egymással feszültségben álló képrendet hoz létre. A mozihíradók a szocialista újvárost harmonikus, funkcionálisan megszervezett és közösségileg integrált térként jelenítik meg, vagyis a város hivatalos ideológiai képét konstruálják meg. A játékfilmek ezzel szemben ugyanennek a térnek a dramaturgiai repedéseit, társadalmi töréseit és emberi költségeit teszik láthatóvá: a lakótelep, a munkásszálló és az újvárosi környezet nemcsak az előrehaladás tere, hanem konfliktusok, izoláció és egzisztenciális krízisek színtere is. A rendszerváltás utáni filmek pedig e városi terek utóéletét mutatják meg, ahol a korábbi közösségi ígélet már nem megerősítést, hanem történeti kifáradást és válságtapasztalatot kap.

Az előadás a vizsgált filmeket négy, egymással összekapcsolható látószögből olvassa. A filmtörténeti és filmelméleti szakirodalom a filmek narratív, vizuális és hangji megszerkesztettségének elemzését teszi lehetővé; a társadalom- és várostörténeti kutatások a szocialista lakhatás, mobilitás és mindennapi élet történeti horizontját adják; az urbanisztikai és építészeti szakirodalom a lakótelepek, munkásszállók és újvárosi terek tervezési logikáját világítja meg; a reprezentációelméleti nézőpont pedig arra irányítja a figyelmet, hogy a híradók és a játékfilmek nem egyszerűen ugyanazt a valóságot mutatják másképp, hanem eltérő látószögből, intencióval konstruálják meg a városi teret. Az urbanisztikai és társadalomtörténeti kutatások megmutatják, mit szántak ezeknek a tereknek, a filmek pedig megmutatják, mi történt bennük, illetve mivé váltak az emberi tapasztalat szintjén. E megközelítések nem helyettesítik a filmek értelmezését, hanem kijelölik azt a történeti, térbeli és diszkurzív összefüggésrendszert, amelyhez képest a filmek saját narratív, vizuális és audiális mintázatai értelmezhetők.